

І. Р. ВИХОВАНЕЦЬ

РОДОВИЙ ЧИ ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК?

Який відмінок маємо у словосполученнях *читаю листа, узяв бінокля*? На перший погляд, тут не може бути жодних сумнівів: родовий! Але, все ж, засумніваймося.

Поміркуймо ось над чим. Чи завжди іменникова форма поза реченням вказує на відмінок? Візьмімо таку форму, як *землі*. Який тут відмінок? Поза реченням ця форма «німа», «безмовна». А в реченні вона легко визначається, наприклад: «Ми не забудемо землі, де народилися, де вперше почули слово матері» (*землі* — род. відм.); «Вклоняйся рідній землі» (*землі* — дав. відм.). Подібні форми родового і давального відмінків розрізняються у тексті.

Спробуємо так учинити і з відмінковими формами в словосполученнях *читаю листа, узяв бінокля*. Порівняймо: *читаю листа, узяв бінокля* і *нема листа, нема бінокля*. Здається, що відмінок тут той самий — родовий. Але заміна іменника чоловічого роду іменником жіночого або середнього роду свідчить про інше, пор.: *читаю книжку, узяв крісло* і *нема книжки, нема крісла*. Отож при дієсловах *читаю* і *узяв* маємо знахідний відмінок, а при слові *нема* — родовий. Іменники чоловічого, жіночого і середнього роду не мають спеціальних для себе відмінків. Наявність таких відмінків була б велика «розкіш» для граматики. Отже, у реченні з однаковою синтаксичною будовою іменники різних родів мають той самий відмінок, напр.: *Ми побачили автомобіль (автомобіля), Ми побачили галявину, Ми побачили село*. Добрим «інструментом» встановлення форми відмінка є іменники жіночого роду, які мають, зокрема, у знахідному відмінку закінчення -у: *пишу книгу, читаю газету, думаю думу*. Повернімося знову до словосполучень *читаю листа* і *узяв бінокля*. Який тут відмінок? Родовий чи знахідний? Можемо впевнено тепер відповісти: це знахідний відмінок. Бо *читаю лист* і *читаю листа, узяв бінокль* і *узяв бінокля*, але тільки: *читаю статтю, читаю новелу, узяв книжку, узяв перо*. Іменники жіночого і середнього роду однини переконливо засвідчують, що з дієсловом *читаю* і *взяв* вживається знахідний відмінок.

Виникають і інші питання. Перше з них: невже в українській мові є дві форми знахідного відмінка в іменників чоловічого роду однини? І друге: якщо є дві форми знахідного, то чим це викликано?

Справді, в сучасній українській літературній мові наявні дві форми знахідного відмінка для іменників чоловічого роду однини від назв неістот. Одна форма (основна) збігається з формою називного відмінка: «Перекладачка раптом хутко обійшла *танк*» (Ю. Яновський); «На ходу стягає з голови *кашкет*» (П. Панч); «Ставить *бідон* і озирається навкруги» (О. Гончар); «А згадують дівчата у січні Тепле літо, пахучий *лужок*» (М. Нагнибіда); «В нестямі Параска схопила *горщик*, вийшла насеред двору, трахнула ним об землю» (К. Гордієнко); «Бачив *човен*, що ним пливли рибалки впоперек Імандри» (А. Шиян). Друга форма знахідного збігається з родовим відмінком: «Хома починає при всіх бійцях читати майорові *листа* від Явдошки» (О. Гончар); «Він висмикнув *револьвера*» (Ю. Яновський); «Блискавиці вже випередили *човна*» (П. Панч); «Дід засвічував свого *ліхтаря*» (Є. Гуцало).

Наявність двох форм знахідного відмінка становить специфічну рису синтаксису української мови. Поява цієї риси пояснюється впливом іменників, що позначають назви істот, пор.: «За юних років мені пощастило слухати *кобзаря* Михайла Кравченка» (М. Рильський); «На честь дідуся *хлопця* й назвали цим ось ніби дорослим іменем, ніби аж нетеперішнім: Порфир» (О. Гончар); «Повернув носа шаланди в море» (Ю. Яновський). Цікаво, що у функції знахідного відмінка може вживатися спільна з родовим форма тільки із закінченням -а. Це другий знахідний від назв неістот, а не родовий відмінок.

Другий знахідний нерідко використовують для надання мелодійності фразі. Особливо це стосується випадків, де нагромаджується багато приголосних. Через те в художній мові замість основної форми знахідного відмінка — щоб уникнути збігу приголосних — нерідко вживають другий знахідний із закінченням -а: «Написав докірливого *листа* такого змісту» (П. Панч); «Легенько повернув *бінокля* праворуч» (Ю. Яновський); «*Картуза* жбурнув у воду» (Є. Гуцало). У поетичних творах його використання зумовлене вимогами ритміки,

звуковим оформленням тощо: «*Меча* поклав хтось на підлозі й волинки грати почали» (П. Тичина); «З благанням *дзьобика* од спеки горобчик сивий розтулив» (В. Сосюра); «У тому лісі, ніби вчора, Я вчив хлоп'ят гриби збирать, Топтати злого *мухомора*» (Д. Павличко).

Потрібно зазначити, що знахідний відмінок із закінченням **-а** на позначення неістот вживається обмеженіше, ніж основна його форма. Сфера використання другого знахідного — усне розмовне мовлення, мова художньої літератури. В усному мовленні та в жанрах художньої літератури вживається також основна форма знахідного відмінка, співвідносна з формою називного.

Основна форма знахідного відмінка стилістично нейтральна. Вона використовується в усіх функціональних стилях сучасної української літературної мови. У науковому і офіційно-діловому стилях друга форма знахідного із закінченням **-а** не вживається. У розмовному мовленні та в різних жанрах художньої літератури обидві форми звичні.

І все-таки зловживати формою знахідного відмінка на **-а** не варто, бо основним (спеціалізованим) в граматичній системі сучасної української мови є знахідний відмінок, який збігається з називним.